

VISUOMENINIS DARBO PASIDALIJIMAS — GYVOJO DARBO MAZINIMO ŽEMĖS ŪKYJE VEIKSNYS

J. ŽEBERSKIS

Per pastaruosius dešimtmečius žemės ūkio produktų gamybos organizavimas smarkiai pakito. Jeigu anksčiau valstietis vartotojui pateikdavo produktus, paruoštus vartojimui, tai šiandien jis savo gaminius vis dažniau pateikia žaliavų pavidalu. Tuo pačiu žemės ūkio darbuotojų darbas vis daugiau koncentruojamas žaliavų paruošimui, o pramonės šakos atlieka kitus, tiesiogiai nesusijusius su žemės ūkio produktų gamyba, pagalbinius darbus. Šis procesas vystysis platyn ir gilyn. TSKP XXIV suvažiavimo 1971—1975 metų TSRS liaudies ūkio vystymo penkmečio plano Direktyvose yra numatyta: „Visokeriopa vystyti ir stiprinti tiesioginius pramonės ir prekybos įmonių ryšius su kolūkiškais ir tarybiniais ūkiais, nuosekliai pereiti prie tvarkos, kad produkcija būtų priimama betarpiškai ūkiuose ir gabenama specializuotu paruošų organizacijų transportu“ (4). Savaime suprantama, kad kuo daugiau žemdirbiui nebūdingų darbo procesų pereis iš žemės ūkio produktų gamybos sferos į jau susiformavusias pramonės šakas arba jei naujai susidarys savarankiškos žemės ūkį aptarnaujančios šakos, mažiau gyvojo darbo reikės žemės ūkyje.

Visuomeninis darbo pasidalijimas yra objektyvus ekonominis socialinis procesas. K. Marksas, kalbėdamas apie visuomenės gamybinių jėgų išvystymo lygį, pažymėjo, kad „... tautos gamybinių jėgų išvystymo lygis ryškiausiai pasireiškia tuo, koku laipsniu išvystytas joje darbo pasidalijimas“ (2).

Darbo pasidalijimą pagal savo pobūdį K. Marksas suskirstė į tris savarankiškas grupes. Jis rašė: „Jeigu turėsime galvoje tik patį darbą, tai visuomeninės gamybos pasidalijimą į stambiąsias jos grupes, kaip žemės ūkis, pramonė ir t. t., galima pavadinti bendruoju (im allgemeinen) darbo pasidalijimu, šių gamybos grupių suskilimą į rūšis ir porūšius — specialiuoju (im besonderen) darbo pasidalijimu, o darbo pasidalijimą dirbtuvės viduje — pavieniu (im einzelnen) darbo pasidalijimu“ (1). Pastaruoju metu mūsų respublikos ekonomistai agrarininkai labai daug dėmesio skiria specialiajam ir pavieniam darbo pasidalijimui arba vadinamajai ūkių specializacijai ir darbų organizavimui. Tačiau lygiagrečiai su šiais aktualiais klausimais vis didesnę reikšmę įgauna bendrasis darbo pasidalijimas, kurį taip pat būtina tyrinėti.

Bendrają darbo pasidalijimo formą nagrinėsime tik tuo aspektu, kiek ji turi įtakos darbo jėgos poreikiui žemės ūkyje. Žinoma, kad gyvojo darbo poreikiui žemės ūkyje turi įtakos ne tik bendrasis darbo pasidalijimas, bet ir organizacinių priemonių kompleksas tradiciniams žemės ūkio darbams mašinizuoti. Tačiau šie klausimai straipsnyje nebus nagrinėjami.

Specialusis ir pavienis darbo pasidalijimas sudaro sąlygas geriau panaudoti darbo jėgą, o jau vien tik geresnis darbo jėgos panaudojimas gali išlaisvinti tam tikrą gyvojo darbo dalį. Žemės ūkio gamybos specializavimas pats savaime arba nuoseklesnis darbo pasidalijimas ūkio viduje dar neįgalins išlaisvinti darbo jėgos, jeigu šie procesai nebus susiję su darbų mechanizavimu bei automatizavimu. Šią mūsų išvadą labai ryškiai patvirtina 1958—1962 metais atlikta cukrinių runkelių sėklojų auginimo „specializacija“. Sėklojų auginimas iš pradžių buvo sukonzentruotas 4 ūkiuose. Tačiau specializuoti ūkiai, neturėdami beveik jokios technikos jų auginimui ir ypač derliaus dorojimui, buvo priversti pritraukti sezoniniam darbui papildomą darbo jėgą iš kaimyninių miestų ir miestelių. Dėl to šie ūkiai turėjo didelių materialinių nuostolių, o apie gyvojo darbo ekonomiją negalėjo būti ir kalbos. Galima paminėti ir kitą pavienio darbo pasidalijimo pavyzdį. Dabartiniu metu respublikos ūkiuose atliekamas didelis darbas, tobulinant pavienį darbo pasidalijimą gyvulių ūkio, ypač melžiamų karvių, fermose. Šis racionalusnis pavienis darbo pasidalijimas pagerina fermų darbuotojų darbo dienos ir savaitės režimą, tolygiau paskirsto darbą krūvį, bet, esant tai pačiai technikai, beveik nemažina fermos darbuotojų skaičiaus.

Darbo pasidalijimo lygis ir tempai priklauso nuo gamybinių jėgų augimo tempų. Todėl spartesni jo tempai sutampa su kapitalistinės prekinės gamybos vystymosi pradžia. V. Leninas, kritikuodamas Sismondžio smulkiaburžuazines pažiūras į žemdirbystės gyventojų mažėjimą, daugėjant industrijos gyventojams, pažymėjo, „...kad industrijos gyventojų padidėjimas yra būtina ir nenutrūkstamai susijęs su prekinio ūkio ir kapitalizmu. Prekinis ūkis vystosi, vystantis visuomeniniam darbo pasidalijimui. O ši darbo pasidalijimą ir sudaro tai, kad viena pramonės šaka po kitos, viena žalių produktų apdirbimo forma po kitos atitrūksta nuo žemdirbystės ir darosi savarankiškomis, vadinasi, sudarydamos industrijos gyventojus“ (3).

Lietuvoje darbo pasidalijimas kiek sparčiau vystėsi po pirmojo pasaulinio karo, kai Lietuvos ūkis buvo įtrauktas į pasaulinę kapitalistinę ūkio sistemą. Tada susiformavo kai kurios savarankiškos žemės ūkio produktų perdirbimo šakos. Jeigu 1928 metais Lietuvoje buvo tik 4 pieno ir pieno produktų perdirbimo įmonės su 5 ir daugiau darbuotojų, tai 1940 metais jų jau buvo 99 įmonės ir jose dirbo 398 darbuotojai, neįskaitant 2159 grietinės nugriebimo punktų, kur dirbo po 1 žmogų (6, p. 26). Mėsos pramonėje darbuotojų skaičius įmonėse su 5 ir daugiau darbuotojų padaugėjo nuo 373 iki 1970 darbuotojų (7). Tai, be abejo, skatino vystyti kapitalistinius prekinis santykius, ardyti patriarchalinį natūralinį ūkį, bet plačiau šis procesas nesiplėtė, ir tomis socialinėmis ekonominėmis sąlygomis jis negalėjo plėstis. Lietuvos valstietis privalėjo savo pagamintus produktus ir gyvulius pristatyti toli į miestą primityviu arklų transportu. Savo jėgomis valstietis turėjo statyti namus, atlikti įrankių remontą ir net juos gaminti, dirbti melioracijos darbus¹ ir t. t.

Sioje gamybinių jėgų ir gamybinių santykių išsivystymo pakopoje bendrasis darbo pasidalijimas sukėlė prieštarigus reiškinius žemės ūkio darbo jėgos rinkoje. Iš vienos pusės, naujų pramonės šakų susidarymas skatino vystyti prekinę gamybą, ypač stambiuose kapitalistiniuose ūkiuose. Juose sparčiai didėjo darbo jėgos paklausa. Tai ryškiai matėsi pa-

¹ Paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais magistrinių griovių kasimo darbai jau formavosi kaip savarankiška žemės ūkį aptarnaujanti šaka. Nuo 1936 iki 1939 m. joje vidutiniškai kasmet dirbdavo apie 2,5—3,0 tūkst. darbininkų (žr. „Zemėtvarka ir melioracija“, 1940 m. Nr. 1, p. 29—30). Vidaus ūkio melioracijos darbus atliko ūkininkai savo jėgomis.

skutiniaisiais buržuazijos valdymo metais Šiauriniuose ir Vidurio lygumos rajonuose. Iš kitos pusės, smulkiuose ūkeliuose koncentravosi didelis darbo jėgos perteklius. K. Marksas, analizuodamas kapitalistinių santykių vystymąsi Rusijoje, pastebėjo, kad Rusijos žemvaldžių nusiskundimas, jog trūksta samdomos darbo jėgos, yra pagrįstas, nes „... dėl kaimo bendruomenės žemės bendruomeninės nuosavybės Rusijos žemės ūkio darbininkas dar nėra visiškai atskirtas nuo savo gamybos priemonių, todėl jis dar toli gražu nėra „laisvas samdomasis darbininkas“ pilna šio žodžio prasme“ („Kapitalas“, t. II, p. 28). Tai visiškai atitinka darbo jėgos pasiūlos ir paklausos sąlygas to meto Lietuvos žemės ūkyje, skirtumas tik tas, kad čia buvo ne bendruomeninė, bet smulkiaprivatinė nuosavybė.

Smulkaus valstiečio ūkio darbai laiko atžvilgiu sutampa su visų žemės ūkio darbų sezonu. Todėl, darbų sezonu metu einant uždarbiauti kitur, jam tenka pasirinkti vieną iš dviejų blygbių: netekti tam tikros dalies derliaus savo ūkelyje arba atsakyti taip reikalingų papildomų pajamų. Daugelis labai smulkių ūkelių savininkų dažnai savo ūkio darbus atlikinėdavo naktį, kad dieną galėtų uždarbiauti. Nors žemės ūkio darbų sezono metu, ypač per rugiapiūtę, darbo jėgos kaina pakildavo 2—2,5 karto, uždarbis ne visuomet galėdavo padengti ūkelio derliaus nuostolius. Todėl iš esmės kitu metu laisva darbo jėga šiuose ūkeliuose ekonomiškai buvo susijusi su privačia ūkio nuosavybe, ir ne visuomet pagal pirmą pareikalavimą kapitalistiniai ūkiai ją galėdavo pirkti. Taigi Lietuvos žemės ūkyje buvo didžiulė paslėptinė bedarbių armija, o iš kitos pusės — darbo jėgos trūkumas. Buržuazinė vyriausybė dėjo daug pastangų, kad kapitalistinius ūkius aprūpintų darbo jėga¹.

Klausimas būtų vienpusiškai analizuojamas, jeigu visuomeninį darbo pasidalijimą kildintume vien tik iš gamybinių jėgų išsivystymo lygio (materialinės techninės bazės) ir ignoruotume gamybinių santykių įtaką. Nemaža dalimi darbo pasidalijimo tempai priklauso nuo gamybinių santykių pobūdžio (ypač kai į darbo pasidalijimą žūrima darbo jėgos išlaisvinimo požiūriu). Priklausomai nuo ekonominių santykių darbo pasidalijimo procesas gali bręsti ilgai, kol pagaliau stichiškai įvyks (būdinga kapitalistinei ūkio sistemai), arba šį procesą galima planuoti kartu su technikos pažanga (būdinga socialistinei ūkio sistemai). Tačiau bet kuriomis aplinkybėmis jis susijęs su technikos pažanga. Šiandien respublikos kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose dar daug sunaudojama gyvyje darbo operacijoms, kurios nebūdingos žemės ūkio produktų gamybai (statyba, pastatų ir technikos remontas, pagamintos produkcijos pristatymas įmonėms ir t. t.). Mūsų paskaičiavimais vien tik respublikos kolūkiuose pagalbinuose darbuose užimta maždaug 25—30 tūkstančių darbingų žmonių. Pramonė, neturėdama reikiamos materialinės techninės bazės, visų šių darbų atlikti negali. Ūkiai kol kas priversti patys, nors ir primityviu būdu, atlikti tuos darbus. Savaimė suprantama, tam sunaudojama žymiai daugiau gyvyje darbo, negu jo reikėtų suindustrintai šakai, panaudojant šiuolaikinę techniką ir tam darbui paruoštus žmones.

¹ Žemės ūkio Rūmų visumos susirinkimo (1939 m. protokolas, p. 33) rezolucijoje pažymėta: „tingniaujančių žemės ūkio darbininkų ir neturinčių savo ūkiuose pakankamai darbo ir kitur nedirbančių ūkininkų bei jų šeimos narių darbingumui pakelti imtis visų priemonių iki priverstinumo“. Tam tikslui 1939 m. prie Savivaldybių departamento buvo įsteigta žemės ūkio darbininkų samdomo ir pervežimo agentūra, iš biudžeto lėšų išskirta 30 tūkst. litų („Žemės ūkis“, 1940, Nr. 3, p. 133), o 1940 m. priimtas vyriausybės įstatymas („Vyriausybės žinios“, 1940, Nr. 703) „Darbui aprūpinti ir darbo jėgai reguliuoti“. Jame buvo numatytos didelės vietinių valdžios organų teisės prievartos keliu persikirstyti darbo jėgą žemės ūkyje. Nusizengusius šiam įstatymui galima buvo bausiti bauda iki 3000 litų arba areštuoti.

Stai dėl ko, tik pakitus gamybiniais santykiams (po visiškos socializmo pergalės kaime), tuojau pat iš esmės nepakito darbo pasidalijimo pobūdis. Tuo pačiu visuomeninis darbo pasidalijimas netapo darbo jėgos išlaisvinimo iš žemės ūkio gamybos sferos priežastimi. Tik sukūrus žemės ūkio gamybos aptarnavimo bei žemės ūkio produktų perdirbimo organizacijose materialinę techninę bazę, visuomeninis darbo pasidalijimas įgavo realių savo pagrindą. Visa bendrojo darbo pasidalijimo esmė ta, kad šakos, atsiskyrusios nuo žemės ūkio produktų gamybos, turi užtikrinti aukštesnę darbo našumą. Priešingu atveju visuomeninis darbo pasidalijimas netenka savo prasmės. Tarkime, jeigu kolūkio ar tarybinio ūkio statybininkų brigada arba atskiri statybininkai bus perduoti kaimo statybos ministerijos žinion, bet nepasikeis jų darbo įrankiai, darbo organizavimas, darbo dienos ir savaitės režimas, tai toks darbo pasidalijimas iš tikrųjų bus formalus ir jis nei užtikrins didesnį darbo našumą, nei pagerins darbo sąlygas (deja, praktiškai panašių faktų dar pasitaiko).

Po Lietuvos žemės ūkio kolektyvizacijos naudojant darbo jėgą, atsiranda naujų specifinių problemų. Siekdami jas išryškinti, paanalizuokime pagrindinių žemės ūkį aptarnaujančių šakų vystymosi tendencijas, jų specifinius bruožus ir įtaką darbo jėgos poreikio dydžiui.

Pastaruoju metu respublikoje sudarytos savarankiškos tarpkolūkinės statybos organizacijos, Lietuvos TSR kaimo statybos ministerija bei kitos valstybinės specializuotos organizacijos, kurios atlieka statybos montavimo darbus respublikos kolūkiuose ir valstybiniuose ūkiuose. Tačiau, palyginę statybos ir montavimo darbų poreikius ūkiuose, jų augimo tempus, pamatysime, kad visos šios naujai sukurtos organizacijos tų poreikių anaipatol nepatenkina, ir ūkiai priversti daug statybos montavimo darbų atlikti savo jėgomis, vadinamoju ūkiniu būdu (tai daugiausia primityvus, mažai mechanizuotas, o tuo pačiu ir darbaimlus būdas). Dėl tos priežasties kolūkiečių, dirbančių statybose, ne mažėja, bet kasmet daugėja. Didėja ir kolūkiuose samdomų statybininkų skaičius (jei 1967 m. vidutinis metinis samdytų statybininkų skaičius — 1300 žmonių, tai 1970 metais — jau 2300 žmonių)¹.

Vis tik, apskritai statybos ir montavimo darbų apimties augimo tempai yra kur kas spartesni, negu šiuos darbus dirbančių kolūkiečių ir valstybinių ūkių darbininkų skaičiaus didėjimo tempai. Statybos ir montavimo darbų augimo tempus respublikos kolūkiuose ir darbuotojų dinamika rodo 1 lentelė.

Statybos ir montavimo darbų apimtis per 5 metus išaugo daugiau kaip 2,8 karto. Tuo tarpu kolūkiuose kolūkiečių, dirbančių statybose, ir statybos darbams pasamdytų žmonių skaičius padidėjo tik 1,6 karto. Vadinasi, likusius statybos darbus atliko specializuotos statybinės organizacijos, kurios gana sparčiai auga tiek kiekybiškai, tiek ir kokybiškai (didėja darbuotojų skaičius ir darbo našumas). Per tą patį laikotarpį tarpkolūkinės statybos organizacijose darbuotojų skaičius padidėjo 41 procentu, o darbo našumas — 34 procentais, Lietuvos TSR Kaimo statybos ministerijos organizacijoje — atitinkamai 6 ir 30 procentų².

Per tą patį laikotarpį tarybiniuose ūkiuose statybos ir montavimo darbai augo kiek lėčiau, negu kolūkiuose. Žmonių, dirbančių statybos darbus, skaičius padidėjo tik 8 procentais. Dėl to, kad industrinė statyba nepajėgia kaime atlikti visų statybos montavimo darbų, dar vyksta ir primityviu ūkiniu būdu atliekami statybos darbai. Tuo pačiu auga ūkiuo-

¹ Respublikos kolūkių metinių ataskaitų suvestinė už 1967—1970 metus.

² Lietuvos TSR respublikinės Tarpkolūkinės statybos organizacijų susivienijimo suvestinės ataskaitos ir LTSR Kaimo statybos ministerijos darbo užmokesčio skyriaus suvestinės metinės ataskaitos.

Kolūkių statybos ir montavimo darbų apimtys bei kolūkiečių, dirbančių šiuos darbus, augimo dinamika¹ (1965—1970 m.)

Metai	Atlikta statybos ir montavimo darbų milijonais rb (sugretinamomis kainomis)	Augimo dinamika	Vidutinis metinis kolūkiečių, dirbančių statybose, skaičius	Augimo dinamika
1965	39	100	9250	100
1966	52	133	9688	104
1967	64	164	11130	120
1968	77	197	13080	141
1969	90	230	14814	160
1970	112	287	15057	162

¹ Lentelė sudaryta, remiantis leidiniu „Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1970 metais“ (V., 1971, p. 241) ir respublikos kolūkių metinių ataskaitų suvestinėmis.

se ir statybose dirbančių žmonių skaičius. Vadinasi, valstybinės ir tarpkolūkinės statybos organizacijos dar kol kas negali absoliučiai išsiversti be kolūkių ir tarybinių ūkių darbo jėgos statybose, bet santykinis darbo jėgos išlaisvinimas gana ryškus. Jeigu visus statybos darbus tektų atlikti ūkiams, tai ūkių statyboms reiktų kur kas daugiau žmonių.

Kiek kitokį pobūdį darbo jėgos požiūriu įgauna melioraciniai ir melioracinės statybos darbai. Visus šiuos darbus atlieka vien Lietuvos TSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos organizacijos, kurios Tarybų valdžios metais tapo industrinėmis, labai gerai techniškai apginkluotomis. Atrodytų, kad visus darbus jos gali arba artimiausioje ateityje galėtų atlikti savo turima darbo jėga. Tačiau pastaruoju metu žymiai pakito darbo jėgos komplektavimo šaltiniai melioracijos darbams. Dėl to melioracinės statybos organizacijos be kolūkių darbo jėgos negali atlikti visų melioracinės statybos darbų ir negalės dar artimiausioje ateityje. Tai rodo 2 lentelės duomenys (žr. 2 lentelę). Kokias iš šios lentelės galima padaryti išvadas?

Melioracinės statybos organizacijų darbo apimtys augimo dinamika ir darbo jėgos struktūros poslinkiai (procentais)¹

Metai	Darbo apimtys augimo greitis (remiantis sugretinamomis kainomis)	Vidutinio metinio sąrašinio darbininkų skaičiaus augimo dinamika	Darbo jėgos augimo dinamika procentais (liepos 1 dieną)			Sezoninės darbo jėgos komplektavimo šaltiniai (procentais)		
			visų darbininkų	nuolatinių darbininkų (procentais)	sezoninių darbininkų (procentais)	atleista iš ūkių sezono darbams	moksliečiai ir studentai	kiti liaudies ūkių darbai miestelių mokytojai
1967 ²	100	100	100,0	49,7	50,3	19,3	12,3	68,4
1968	114	122	100,1	55,3	44,7	25,0	15,8	58,2
1969	126	124	100,2	59,4	40,6	28,8	13,1	58,1
1970	136	128	104,6	62,4	37,6	28,7	15,7	55,5
1971	141	130	101,8	68,7	31,3	28,4	16,4	55,5

¹ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR Melioracijos vandens ūkio ministerijos metinėmis techninėmis ataskaitomis.

² Ankstyvesnių metų duomenų nėra, todėl 1967 metai imami kaip baziniai metai.

Pirmausia, matome, kad vadinamuoju melioracinių laukų darbų piko laikotarpiu (birželio—liepos mėnesiais) darbuotojų skaičius metai iš metų nedidėja. Vidutinis metinis sąrašinis darbininkų skaičius, didėjant nuolatinių darbininkų lyginamajam svoriui, sparčiai auga. Šio vidutinio sąrašinio darbininkų skaičiaus augimas nepareikalavo papildomai darbinę žmonių iš liaudies ūkio, nes tie patys sezoniniai darbininkai, grįžę iš

melioracinių darbų vasaros sezono, žiemą niekur nedirbdavo. Taigi melioracinės statybos organizacijos, didindamos nuolatinių ir mažindamos sezoninių darbininkų lyginamąjį svorį, apskritai gerina darbo jėgos panaudojimą. Be to, metai po metų melioracinės statybos organizacijose kadrai darosi stabilėsniai. Jeigu 1966 metais asmeniškai prašant ir už pravaikštas buvo atleista 58,9 procento visų darbininkų, tai 1971 metais — tik 33,4 procento¹. Antra, melioracinės statybos organizacijų darbas išlieka gana sezoniškas, dėl to jos negali atsiskirti sezoninių darbininkų. Jų komplektavimo šaltiniai, kaip matome šioje lentelėje, kinta: didėja sezoninių darbininkų iš ūkių lyginamasis svoris ir tolygiai mažėja kitų liaudies ūkio šakų bei miestelių gyventojų lyginamasis svoris. Tai galima paaiškinti tuo, kad, sparčiai augant darbo jėgos poreikiui pramonėje, statyboje, aptarnavimo sferoje ir tolygiau išdėstant pramoninius objektus respublikos teritorijoje, galima buvo pritraukti laisvą miestelių darbo jėgą nuolatiniam darbui pramonėje ir statybose. Kaip matyti, šiai tendencijai pakisti artimiausiu metu objektyvių sąlygų nėra, ir ūkiai bus priversti sezoninį darbo jėgos poreikį melioracinės statybos darbams tenkinti.

Tiesa, manome (ir tai labai svarbul), kad melioracinės statybos organizacijos nepakankamai vasaros sezono metu panaudoja moksleivių ir studentų darbo jėgą (tik apie 1700—2000 žmonių). Čia galimybės kur kas didesnės, yra realios perspektyvos sumažinti sezoninę darbo jėgos iš ūkių paklausą, bet prieš tai reikia atlikti nemažą darbą, organizuojant stambiuose melioracinių statybos objektuose vasaros darbo jaunimo stovyklas, užmegzti glaudesnius ryšius su aukštųjų, viduriniųjų ir specialiųjų mokyklų kolektyvais, sudaryti jaunimui tokias sąlygas, kad jis materialiai ir moraliai būtų suinteresuotas dirbti.

Kiek didesnę įtaką, absoliučiai mažinant gyvojo darbo poreikį žemės ūkyje, šiuo metu daro susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ organizacijos ir jo rajoniniai skyriai. Šioje sistemoje nuo 1965 metų iki 1972 metų dirbančių žmonių skaičius padidėjo 46 procentais (nuo 8,3 tūkst. 1965 m. iki 12,1 tūkst. 1972 m.), jų skaičiuje: rajonų skyriuose — 40 procentų, tiekimo (prekybos organizacijose) — 13 procentų, o remonto įmonėse — dvigubai². Sparčiausiai darbuotojų skaičius didėjo remonto įmonėse, todėl, kad per tą patį laiką traktorių, mašinų bei kitos žemės ūkio technikos skaičius kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose padidėjo maždaug 1,5 karto, o jų remontui kolūkiuose sunaudota tik 3 procentais daugiau darbo dienų, tarybiniuose ūkiuose — 11 procentų. Tai galima paaiškinti tik tuo, kad nemaža remonto darbų ir su jais susijusių patarnavimų atliko susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ remonto įmonės bei kitos jo organizacijos.

Dar visiškai naujas yra centralizuotas prekių pristatymas ūkiams (už tam tikrą mokestį teikiamos trąšos, degalai, žemės ūkio technika ir atsarginės dalys). Kaip ir kiekviena nauja forma, taip ir ši savo vystymosi pradžioje pergyvena tam tikrus organizacinius ir techninius sunkumus. Tačiau ji yra perspektyvi, įgalinanti didinti darbo našumą (5). Tuo tikslu susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ sistemoje susikūrė pajėgus autoūkis (1972 m. sausio 1 d. jame buvo daugiau kaip 1,8 tūkst. krovinių automašinų), kuris gali efektyviai aptarnauti žemės ūkį.

Dar naujesnė, ekonominiu ir ypač darbo ekonomijos požiūriu pažangi aptarnavimo forma yra vadinamasis „žiedinis“ prekių išvežiojimas

¹ LTSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos metinės techninės ataskaitos (už 1966—1971 metus).

² Lietuvos TSR respublikinio susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ ūkinės finansinės veiklos metinės ataskaitos.

ūkiams susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ mašinomis. Tam 1972 metų pradžioje dirbo maždaug 200 krovinių mašinų, kurios pagal nustatytą ir suderintą grafiką ūkiams atveža (pagal jų užsakymus) įvairias atsargines dalis, žemės ūkio techniką ir t. t. Trašos, degalai, statybinės medžiagos ūkiams pristatomos kitų žinybų mašinomis, kitais maršrutais. Tai dažniausiai būna LTSR autotransporto ministerijos mašinos. Kiekvienai tokiai mašinai tenka aptarnauti po 7—8 ūkius, ir artimiausiu metu papildomai mašinų skaičiaus didinti nereikės. Reikia tik tobulinti aptarnavimo organizavimą, ūkių ir tiekimo organizacijų santykius. Pavyzdžiui, dar neišspręsta atsarginių dalių pristatymo problema, avarijai įvykus, kai ūkiai negali laukti, kol atveš reikalingas atsargines dalis pagal grafiką, ir t. t.

Kuo minėtas prekių pristatymo būdas yra pranašesnis?

Pirmiausia, ūkiams netenka specialiai siūsti mašinų į rajono centrus parsivežti vienokių ar kitokių krovinių (žiedinis aptarnavimas)¹. Kalbant apie šią aptarnavimo formą, reikia prisiminti, kad ne visuomet ūkiai gali tvarkyti ūkio autotransportą taip, kad jis nuvežtų į rajono centrą krovinius ir kartu parsivežtų atsargines dalis bei žemės ūkio techniką. Maždaug vidutiniškai kartą per savaitę ūkiai specialiai siųsdavo į susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika“ rajoninius skyrius tuščias mašinas, kurios ne visuomet grįždavo pakrautos. Todėl vidutiniškai kas savaitę respublikoje apie 1,5—2,0 tūkst. mašinų buvo užimtos tiekimo reikalais, kai tuo tarpu dabar tai atlieka tik du šimtai mašinų. Ekonominis efektas aiškus, nes sutaupomas ūkių darbuotojų laikas ir autotransportas. Antra, „Lietuvos žemės ūkio technikos“ susivienijimo sistemoje susidarė kur kas palankesnės darbo sąlygos. Darbuotojams nebereikia dirbti ūkių įgaliotinių „spaudžiamiesiems“, nyksta nervinė įtampa, o tai įgalina diegti tiekimo organizacijose mokslinį darbo organizavimą, kelti darbo našumą. Trečia, ūkiuose iš tiekimo sferos išlaisvintą autotransportą galima panaudoti kitiems ūkio vidaus reikalams. Didėjant gamybos apimčiai, keliant darbo našumą, autotransporto poreikavimas smarkiai išaugo, ir bet kuri jo ekonomijos forma įgauna valstybinę reikšmę.

Analogiškos tendencijos, aptarnaujant žemės ūkį, formuojasi ir tose pramonės šakose, kurios jau seniai atsiskyrė nuo žemės ūkio produktų gamybos (pieno, mėsos, cukraus, linų apdirbimo ir kitos pramonės šakos). Jos vis daugiau pagamintų žemės ūkio produktų tiesiogiai pasiima pačios iš ūkių ir atpalaiduoja juos nuo papildomų realizavimo darbo sąnaudų². Tačiau šioms pažangioms formoms pilnai įdiegti dar nėra tinkamų techninių ir organizacinių sąlygų. Pramonės įmonės neturi reikiamo kiekio specializuoto transporto, ūkiai — pakrovimo bei iškrovimo aikštelių, vidinio kelių tinklo, taros ir t. t., todėl šiai darbo pasidalijimo formai pagilinti prireiks tam tikro laiko, materialinių sąnaudų, kol išsispres visas kompleksas techninių ir organizacinių klausimų, kurie dar ne visiškai priklauso nuo žemės ūkio organizacijų ir žemės ūkio produktų perdavimo imonių.

Stekiant kompleksiskai mechanizuoti žemės ūkio darbus, reikia, kad visa ūkiuose pagaminta produkcija kuo greičiau būtų priimama tiesiogiai ir gabenama specialiu paruošų organizacijų transportu, o ūkiui reikalin-

¹ Ši aptarnavimo forma dar nepilnai panaudojama, nes, trūkstant kai kurių atsarginių dalių traktoriams ir kitoms žemės ūkio mašinoms (deficitas), ūkiai savo iniciatyva jų ieško po respubliką ir už jos ribų. Tam sugaištama daug laiko, neefektyviai panaudojamas autotransportas. Visa tai daugiau yra laikini aptarnavimo organizavimo trūkumai.

² Kapsuko ir Jonišio rajonuose eksperimentuojamas tiesioginis gyvulių paėmimas iš ūkių, o Širvintų rajone — vadinamasis „žiedinis“ pieno surinkimas, tačiau platesnių apibendrinimų iš to daryti dar negalima.

gos prekės būtų pristatomos taip pat tiesiogiai. Tuomet visą ūkio transportą galima būtų nukreipti gamybos aptarnavimui. Artimiausioje ateityje kroviniai automobiliai, traktoriai su priekabomis turi pakeisti nenašias arklines transporto priemones, o kartu ir labai daug sutaupyti darbo jėgos. Čia slypi nemaži gyvojo darbo rezervai. Dar 1970 metais vidutiniškai vienam kolūkiui teko po 61 darbinį gyvulį (arklį), kai tuo tarpu vienam tarybiniam ūkiui — tik po 19, arba 3 kartus mažiau (šiuo metu visuomeniniame ūkyje kitiems darbams arkliai, išskyrus kaip transporto priemonė, beveik nenaudojami). Tiesą pasakius, spartų arklinio transporto mažėjimą riboja ne tik mechanizuoto transporto priemonių stoka, bet taip pat ir gerų vidaus ūkio kelių trūkumas, blogas sandėlių mechanizavimas ir apskritai pakrovimo bei iškrovimo darbų nepakanamas mechanizavimas. Todėl kartais būna parankiau pašarus ir kitus daiktus ūkio viduje pervežti arkliais, negu mašina. Dėl viso to ūkiai priversti pasilikti dar gana daug arklų, kas aiškiai ekonomiškai nenaudinga, bet dar kol kas būtina. Plečiant ūkio vidaus kelių tinklą, mechanizuojant pakrovimo bei iškrovimo darbus žemės ūkyje ir ypač „Lietuvos žemės ūkio technikos“ susivienijimo bei paruošų organizacijų patarnavimų masą, absoliučiai mažės darbo jėgos poreikis žemės ūkyje. Laikui bėgant, arkliai liks tik kaip sportinė priemonė.

Apibendrinant bendrojo darbo pasidalijimo vystymosi tendencijas Lietuvos žemės ūkyje, galima daryti išvadą, kad jis šiame gamybinių jėgų išvystymo etape dar absoliučiai darbo jėgos kitoms liaudies ūkio šakoms neišlaisvina. Todėl bendrasis darbo pasidalijimas kol kas turi daugiau santykinį pobūdį, nes, sparčiai augant žemės ūkio prekinės produkcijos gamybos apimčiai, kapitalinių įdėjimų ir statybos montavimo darbų mastui, kolūkiams ir valstybiniams ūkiams palyginti nedaug reikės papildomos darbo jėgos. Reikia manyti, kad dar artimiausiais metais ūkiuose nežymiai padidės savo darbo jėgos poreikis statybos, žemės ūkio technikos ir pastatų kapitalinio remontą darbams. Tačiau, kaip rodo visuomeninio darbo pasidalijimo eiga industrinėse kapitalistinėse šalyse ir mūsų respublikoje, didžiausia šių darbų dalis ūkiuose atiteks aptarnaujančioms žemės ūkio industrinėms pramonės šakoms, o žemės ūkio materialiniai ir darbo jėgos ištekliai specializuosis tik būdingai žemės ūkio produkcijai gaminti. Tik tomis sąlygomis galima bus kalbėti apie darbo jėgos nukreipimą į kitas liaudies ūkio šakas, gilėjant bendrajam darbo pasidalijimui.

Palyginti su išsivysčiusiomis kapitalistinėmis šalimis, mūsų respublikos žemės ūkį aptarnaujančios pramonės šakos dar atsilieka. Pavyzdžiui, JAV 1975 m. numatoma, kad žemės ūkio produktų gamyboje bus užimta maždaug 3,9 milijono žmonių, tuo tarpu žemės ūkio aptarnavimo srityje — 7,5 milijono žmonių, arba vienam žemės ūkio darbuotojui teks maždaug 2 jo gamybą aptarnaujantys žmonės (1965 metais vienam JAV žemės ūkio darbuotojui teko tik 1,1 jo gamybą aptarnaujančio žmogaus). Į šį apskaičiavimą neįtraukta 12,5 milijono žmonių, kurie perdirba žemės ūkio produkciją, transportuoja ją, saugo bei parduoda (8). Tuo tarpu mūsų respublikoje 10 žmonių, užimtų žemės ūkio produktų gamyba, teko tik 2 žmonės, vienokiu ar kitokiu būdu aptarnaujantys žemės ūkio gamybą (į tą skaičių neįtraukėme darbuotojų, perdirbančių, saugojančių, transportuojančių bei parduodančių žemės ūkio produktus) ¹.

¹ Kadangi mūsų respublikos ir JAV žemės ūkio produktų gamybos sąlygos ir gamybiniai santykiai skiriasi, nemanome, kad ir pas mus turi tiek pat žmonių aptarnauti žemės ūkį. Be to, žemės ūkyje darbuotojų ir juos aptarnaujančių žmonių santykį nulemia darbo našumas. Todėl, norint atsakyti į klausimą, kiek ateityje reiks žmonių dirbti žemės ūkyje ir jam aptarnauti, reikia atlikti atskirus palyginamuosius tyrimus, o jų niekas kol kas neatlieka.

Pirmajame bendrojo darbo pasidalijimo etape vis dar vyks santykinis darbo jėgos išlaisvinimas, o kai žemės ūkį aptarnaujančių šakų apimtis ir darbo našumas aplenks šių aptarnavimo darbų augimo tempus ūkiuose, darbo jėgos išlaisvinimas įgaus absoliutų pobūdį. Taip palaiapsniui šis procesas taps darbo jėgos migracijos iš žemės ūkio priežastimi. Tokia visuomeninio darbo pasidalijimo įtakos darbo sąnaudų mažinimui žemės ūkio produktų gamyboje raida ir jos tendencijos.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko
universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta
1972 m. lapkričio mėn.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. K. Marksas. Kapitalas, t. I, Vilnius, 1957, p. 315.
2. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. III, стр. 20.
3. V. I. Leninas. Raštai, t. 2, p. 200.
4. TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga, V., 1971, p. 236.
5. L. Andrešiūnienė, S. Peikštenis. Progresyvus, tačiau gerokai taisytinas.— „Žemės ūkis“, 1971, Nr. 8, p. 22.
6. M. Gregorauskas. Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960 m., V., 1960.
7. Lietuvos statistikos metraštis, 1939, p. 158—160.
8. А. Тулупников. Технический прогресс и экономика животноводства США, М., 1969, стр. 59.

ОБЩЕСТВЕННОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ ТРУДА КАК ФАКТОР СОКРАЩЕНИЯ ЖИВОГО ТРУДА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

И. ЖЕБЕРСКИС

Резюме

В статье в историческом разрезе рассматривается процесс общественного разделения труда на селе и его влияние на потребность в рабочей силе в сельском хозяйстве. Основой разделения труда являются производительные силы общества (его материально-техническая база), а производственные отношения могут способствовать этому развитию или тормозить процесс, но не могут его определять.

В Литве разделение труда наиболее важную роль начало играть в тридцатые годы XX века, когда народное хозяйство края было включено в мировую систему капиталистического хозяйства. На этом этапе общее разделение труда повлияло на рынок труда. С одной стороны, на селе была массовая скрытая безработица, а с другой,—из-за преобладания очень мелких хозяйств—не хватало свободной рабочей силы для капиталистических хозяйств.

В настоящее время общественное разделение труда получило очень большой размах, но тем не менее в колхозах и совхозах республики еще довольно высокими темпами растет объем вспомогательных работ. Поэтому на первом этапе разделения труда происходит не абсолютное, а лишь относительное высвобождение рабочей силы из сельского хозяйства. И только тогда, когда объем работ и производительность труда в отраслях, обслуживающих сельское хозяйство, превысят объем этих работ в колхозах и совхозах республики, он станет фактором высвобождения живого труда из сельского хозяйства.